

УДК 812. 161.1.2

Лінгвопсихопоетична традиція української літератури

Козлов А.В.

Криворізький педагогічний інститут Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг, Україна

У статті здійснена спроба порушити й окреслити шляхи вирішення проблеми базової парадигматично-вікової, визначально характеристичної ознаки бачення українськими письменниками світу реального, віртуального та вигаданого. Простежуючи основні етапи становлення цієї традиції, автор зіставляє її характер з основними традиційними тенденціями в літературах Західної Європи та в здобутках східнослов'янських письменників.

Ключові слова: лінгвопсихопоетична традиція, українська література.

Зводячи всі найповерховіші і в той же час найрозпливчастіші (а тому і «найбагатослівніші») уявлення (переважно енциклопедичні тлумачники) та найточніші поняття з питань культурології про справді складну й багатовимірну, але досить однозначну парадигму вікопомного співіснування людей на нашій планеті, названу «культурою», знову ж таки до майже найзагальнішого уявлення про сукупність матеріальних і духовних цінностей; до ніким і нічим не виміряного «рівня розвитку суспільства», до «системи потреб людства» і навіть до абстрагованої «освіченої й досконалої діяльності людей» тощо, ми не просто втрачаємо навіть орієнтири в процесі пошуку самого предмета культурології взагалі, а перш за все далі й далі відходимо від того, про що думали й писали мислителі та учені всіх часів і народів, а, отже, і від основного призначення культури як системи регламентацій переживань, мислення, творчості, мовлення, діяння та функціонально визначеної діяльності як окремих людей, людських спільнот, так і суспільних устроїв та формацій. Мабуть, пора вже визнати, що культуру (як систему регламентацій) взагалі й культуру мислення та діяння на ментально-особистісному, соціальному, етнічному, специфічно-національному та на будь-якому іншому рівні можна й потрібно вбачати (що практично й робиться справжніми культурологами) передусім в особливостях змістоформ, ознак, функцій і сутності артефактів (у тому числі й творів художньої літератури), а не в самій їхній наявності.

Тож у межах даної роботи зупинимося на особливостях однієї суто національної психолінгвістичної традиції у побіжному зіставленні її з подібними традиціями інонаціональних літератур. Так, чи не найпомітніша парадигматична традиція української (як і російської та білоруської) почалася з найпростіших і емоційно найвиразніших звукосемантичних та семантико-семасіологічних, вільних семантико та ритмомелодійних рядів і «зрушень», «перезавантажень», «нашарувань» емоційно-чуттєвого плану.

А виключно довільна система творення будь-яких мовних одиниць та конструкцій української мови взагалі й тим більше – її «живого розмовного» варіанту, котрий ще з XIV ст. дрібними струмочками й потужними потоками вливався в загальне річище давньої книжної української мови, дозволило ще задовго до початку періоду «нової української літератури» наповнити не лише чуттями та потужними спалахами мислення, а й розкішними польотами фантазії, котрі вже тоді окреслювали (хай і в окремих творах) парадигматично-психолінгвістичні та власне національні ознаки традиційності творчості українських (як і російських та білоруських) письменників. Цю психолінгвістичну тенденцію як яскраву функціональну ознаку поетики уперше осмислив О. Потебня [2] – уже тоді він відзначив глибинність психологізму слов'янських літератур взагалі та вміння її творів проникати в психостани більшості персонажів. А через століття питання й проблеми лінгвопсихопетики постали вже не як окремішні та часом дуже розрізнені питання, а як цілі системи психоаналітичного, психопоетологічного та лінгвопсихологічного планів, що зумовлює *актуальність досліджень* на дану тематику.

Оскільки лінгвопсихологічні (як і будь-які інші) традиції досить помітними стають у процесі перекладу, у даному разі до уваги взято й деякі твори перекладного та «ремейкованого» характеру. А за основну *мету статті* обрано: вияв і вивчення основних традиційно-національних психолінгвістичних ознак україномовної та частково іншомовної літератури; спостереження за процесом формування й поступу найпомітнішої психолінгвістичної традиції у межах цілісного літературного процесу; первісне з'ясування рівня стабільності та результативності виявленої й розглянутої традиції.

Та все це є лише спробою не стільки вирішити, скільки порушити й більш-менш чітко окреслити проблему, виходячи на ментально-лінгвістичний та психопоетологічний аспекти й напрямки української літератури. З цією метою зупинимось передусім на деяких первісних емоційно-звукових, мисленнєво-літерних та мелодійно-уявних, психолінгвістичних, власне традиційних виявах чуттєво- та мовленнєво-мисленнєвих парадигмах літературної творчості в Україні з XIV до XXI ст., котрі поступово пробивалися крізь надвагомі основні пласти церковно-словесних мовленнєвих конструкцій.

Так, коли під тиском домінантної прозово-публіцистичної писемності Станіслав Оріховський-Роксолан – у «Наученні королеві...» чи не вперше «протиснув» «живомовний» чотиривірш, то він вийшов і слаборитмізованим, емоційно збідненим та «інформаційно-констативним», і психічно невиразним: «*Вежі, початі віднині, не тягнуться вгору, і збройних*» [3, с.145].

Та й в інших віршованих творах церковно-слов'янського плану емоційно-чуттєва та й мисленнєво-мелодична забарвленість в абсолютній більшості випадків видавалася максимально збідненою, констатаційно-стверджувальною: «Слово – дар Божий»; поетичне слово – «світлий дар богів, поетичне слово» [3, с.445] – пише Павло Русин із Кросна.

Лише деякі з анонімів дозволяли собі досить вільно, як на ті часи, «грати» звуками й літерами:

А. Азь єсть всему миру свѣт,

Б. Бог єстьпреждевсех вѣк... [3, с. 457] – і так тридцять рядків.

Значно рідше до справді «вільного» й «живого», а тому й мисленнєво-семасіологічно багатшого мовлення вдавалися й інші відомі автори:

Хто йде мимо, стань годину,

Прочитай свою новину [3, с. 458], – так, наприклад, розпочав свій безіменний вірш Ян Жоравницький.

Із XVII ст. власне психічне завантаження навіть найдрібніших мовних одиниць стає більш ніж помітним: то початки рядків і речень багатьох проповідей і віршів «оздоблюються» емоційно значущими алітераціями, вигуками, звертаннями, акровіршовими конструкціями, то подаються речення-характеристики:

О святителю, наскрізь осквернений.

О, пастирю, з голоду струхлявілий... [4, с. 67].

Окрім наведеного з прозового твору М. Смотрицького, подібне зустрічається і в поезіях К.Саковича, ритмізованих трактатах, в «умітностях» учити філософію та граматику, діалектику, теологію, риторичку та словесність взагалі [4, с. 243-248]. Від себе додамо: у літописах і зокрема в «літописах наук», зміст яких не просто пробуджує й напружує психіку реципієнта інформацією якщо не емоційно-чуттєвими засобами, то космогонічного масштабу, психофілософією самого буття людства.

Набагато конкретніше й життєво достовірніше переважно «чуже» життя подається у повістях та оповіданнях паломників і мандрівників, у творах, побудованих на основі бродячих сюжетів і образів, адже там усе досліджували в зіставленнях психолінгвістичного плану, а тому автори цих творів зверталися до засобів психолінгвістики – вони збуджують психіку реципієнтів зацікавленням екзотикою «чужого» й «незнаного», «забарвленнями» характеру й темпоритму свого повістування, елементами інонаціонального характеру: «*і тихо скончасяТройское царство, в Лету пішло назавжди*» [4, с. 456]. В «Історичній вірші про Зігізмунда», наприклад, навпаки, наднапруга психіки реципієнта досягається і страхітливим змістом оповіді, і наголошуванням наднапруженого «і» тощо:

Чому мене первіс черв не ...лила в гробі

Лимать не розтлила во своїй утробі [4, с. 509].

А далі потужними потоками стали вливатися в твори художньої літератури народнописенна психофонологія та психомелодика, речитативна аритмія й десятки інших «психозбуджувальних» прийомів – аж до коротких запитально-спонукальних слів і словосполучень: «Хто», «Що», «Чим», «Агов», «А гей» та ін., поєднання низькорегістернихзвукосполучень на початку рядка чи твору й максимально напружених – у кінці (як, наприклад, у пісні «*Їхав козак за Дунай*» [4, с. 45] С. Климковського). Та й дивовижно «простомовні» вірші про Богдана Хмельницького, наприклад, відомий твір Г.Бузаківського), про жінок та коханок (вірш Григорія «*Гей ти, гордо дівонько, на що ти дуфаєш:...*» [4, с. 67-68]); «героїчні стихи» Іоанна тощо пронизані духом захоплення жіноцтва Козаччиною [4, с. 76-78].

Особливо рясно уквітчані звукозбудниками, ритмо-методичними збоями та емоційними запитаннями, звертаннями й вигуками пісні «світські» та «світіві», орації на «рождествоХристово», «Ци я була ци не красная?»: «Гей», «Ой...», «Ах...», «О...», «Дай нам», «Дай вам», «Гай-гай», «Ані... ані», «Помагай Бог» [4, с. 89-125] та десятки інших. Дещо менше всього того в поезії бурлескній, травестійній та сатиричній [4, с. 126-237], але там психіка збуджується змістом твору та позицією автора. Емоційно-чуттєвими, спонукально- й навіть провокативно-мисленневими, багатьма асоціативними та рецептивно-рефлексивними прийомами й засобами переповненні інтермедії та інтерлюдії [4, с. 352-385], значно менше – діалоги та шкільні драми.

Тож не дарма всі ці та й подібні традиційно-ментальні ознаки й психолінгвістичні «оздоблення» неминуче породжували справжню чуттєво-мисленєву сфери реципі-

ентів. Саме тому приписування вибухово-бурхливий поступ лінгво-психопоетики лише в українській літературі першої половини ХІХ ст., зокрема сентименталістам, видається не зовсім доречним – у той період українські письменники сягнули максимальних соціопсихолінгвістичних глибин тих персонажів, котрі потрапили в принципово нові умови й можливості суспільного статусу і плану: збіднілі «вільні» селяни, міщани, рідше – дворяни та інші.

Лише романтики й справді «вибухово» потрясли не тільки й не стільки чуттєві, а передусім інтелектуальні процеси й аспекти: пам'ять, волю та фантазію, тобто збудили всі сфери можливості психіки реципієнта. А тому на деяких компонентах та аспектах і особливостях лінгвопсихопоетики української літератури ХІХ ст. зупинитися варто уже хоча б тому, що українські романтики перетворили загальноєвропейську (тимчасову) психопоетику творення унікальних характерів в унікальних обставинах на постійну й дуже помітну ознаку української літератури взагалі, чим дуже помітно виокремилися з-поміж романтиків зарубіжжя.

Серед по-західноєвропейських «романтизованих», тобто «занесених із чужого поля», є й одна з перших спроб еротизації поезії українців, яку зустрічаємо у вірші «Знатель» із сербської:

*Ой дівчино, ой Миліна!
Сідай мені край коліна;
Хай ся люди дивують,
І ми знаєм, де цілують:
Межи очі – удовиці,
А дівчину – межи циці [3, с. 368].*

Та хто і якби «імплантував» в українську літературу щось подібне, воно так залишиться явищем «традиційно-чужинським».

Українці пішли іншим шляхом – вони й без того «вільну» та психологічно перезавантажену мову стали осмислювати із найрізноманітніших сторін (вірш А. Могильницького «Рідна мова» [4, с.456-458]) як основну і єдину форму втілення психіки людини взагалі, як засіб вимірювання глибин психічного буття: від самоосмислення митця і персонажа до вимірювання життя взагалі чутливими звуко-мелодичними і лексико-семантичними, мисленєво-вольовими й уявно-передбачувальними діями українців.

Та справді природною та національно визначеною стала лінгвопсихопоетика української літератури в ХІХ-му ст. і ХХ-му ст.: від цілеспрямованих І. Котляревського і Т.Шевченка до парадоксального В. Винниченка, від письменників-антагоністів 20-х рр. ХХ ст. до багатогранного П. Загребельного – усім їм так чи інакше удавалося не «застрягати» ні в лабетах чуттєвих сентиментів, ні в лабетах суспільно-принципової вимогливості, ні в «заводях» модерністських «протуберанців». А жити й творити з широко відкритими очима і бачити всі (або хоча б майже всі) грані й відтінки психіки людини і суспільства, цілих суспільних устроїв.

Висновки. Таким чином, зародившись у формах емоційно-виразних мовних одиниць та конструкціях, у формах достатньо довільних спалахів збудженої психіки окремих персонажів, а потім розвиваючись у «світських» і «світових» піснях та поезіях, у домінантному просторіччі інтерлюдій, інтермедій, гумористично-сатиричних, трагедійних та багатьох інших жанрово-стильових надбаннях ХVІ-ХVІІІ ст., поступово переростаючи лінгвопсихопоетичну тенденцію усвідомлювати й відображати психіку другосортної або достойної висміювання особистості, уже в перших творах

нової української літератури стала набувати такого розмаху й такої глибини проникнення у внутрішній світ персонажа й у світ спілкування соціумів, що одразу зробила українську літературу не лише національно визначеною, а й по-справжньому унікальною. По-перше, вперше склалася нова, досить своєрідна система регламентацій (культури) творчості письменників-українців. По-друге, не зашорена характерними для західноєвропейської літератури канонами лінгвопсихопоетика українського типу у XIX і XX ст. дозволила митцям слова надзвичайно вільно поводитися з усіма без виключення мовно-семантичними та лінгвопсихопоетичними засобами й прийомами аж до розлогої системи так званих «позанормативних» засобів, а, значить, і максимально навантажувати їх будь-якими виявами психіки. По-третє, при всьому цьому, особливим і справді переломним етапом становлення лінгвопсихопоетичної традиції української літератури став період сентиментально-романтичного заглиблення в психіку українців, оскільки письменники саме цього напрямку не обійшлися традиційними для зарубіжжя сентименталізмом – митці тоді ще малоросійської України глибоко охопили всі сфери переживань, мислення, пам'ятно-вольових та фантастично-фантазмагорочних і суто сакральних зусиль проникнень у сутність вселенського духовного буття як «дрібною», так і «великою» людини; як «знедоленою», так і «владною» особистості; як Усемогутнього жебрака, так і приниженого владики. І ця тенденція врешті-решт стала настільки традиційною ознакою всієї української літератури, що деякі історики літератури схильні були характеризувати всю нашу «красномовну» спадщину не інакше як романтична.

По-четверте, навіть революційно та контрреволюційно заангажовані романтики всієї першої половини XX ст., та ідеологічно заангажовані письменники XXI ст. (як про радянські, так і антирадянські) не тільки зберегли всі попередні надбаня в галузі лінгвопсихопоетики в цілому, а й вивели українську національну літературу в розряд тих, котрі здатні бачити практично всі чуттєво-мисленнєві та фантазмагоричні прояви психіки людини і людства.

По-п'яте, як і у всій світовій літературі, в українській не обійшлося й без методологічно-психологічних та лінгвопсихопоетичних «завихрень» у формах декадансу, футуризму та їм подібних досить тупикових «пошуків» і «знахідок», але вони (як і в будь-якій іншій літературі світу) є й залишаються досить «інеродніми тілами».

Список літератури

1. Потебня А. Теоретическая поэтика / А.Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
2. Потебня О. Эстетика і поетика слова : збірник / О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
3. Українська література XIV-XVI ст. : Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась ; Упоряд. і приміт. В.П. Колосової та ін. – К. : «Наукова думка», 1988. – 600 с.
4. Українська література XVIII ст. : Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Вступ. стаття, упоряд. і примітки О. Мишанича. – К. : «Наукова думка», 1983. – 693 с.

Козлов А.В. Лингвопсихопоэтическая традиция украинской литературы // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.313-318.

В статье осуществлена попытка поставить и очертить пути решения проблемы базового, парадигматически-векового, характеристического свойства видения украинскими писателями мира реального, виртуального и вымышленного. Рассматривая все основные этапы становления этой традиции, автор сопоставляет её характер с основными традиционными тенденциями в литературах Западной Европы и в достижениях восточнославянских писателей.

Ключевые слова: лингвопсихопоэтическая традиция, украинская литература.

Kozlov A. Linguistic psychopoetica of the tradition ukrainian literature // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.313-318..

The article is devoted toLinguistic psychopoetica of the tradition Ukrainian Literature. The author to track down of the stage coming-to-be tradition Ukrainian Literature.

Key words: Linguistic psychopoetica tradition, Ukrainian Literature.

Поступила до редакції 10.03.2012 р.